

Lozan Anıları

Lozan Konferansı, babamın anıları içinde en çok yer tutan olaydı. Bu anılarını hem sofrasında, hem başka yerlerde anlattığı için birçoğu gazetelerde, kitaplarda yayınlanmıştır. En sonra, “*Hatıralar*” kitabının ikinci cildinde en geniş ve etraflı şekilde yer aldılar. Sofrasında bunları çok daha kısaca anlatırken her zaman keyiflenmiştir, zevk duymuştur. Onun için bizim de en iyi hatırladığımız öykülerdir. Burada hepsini bize anlattığı şekilde yazacağım. Ama önce çok daha az bilinen, annemden duyduğum bir olayı anlatayım:

Babam, ikinci kez Lozan görüşmelerine giderken, annemi de beraberinde götürmüştü. İlk defa Avrupa şehirlerini, yaşayışını, kıyafetlerini gördüğü bu seyahat annemin hayatında önemli bir aşama olmuştur. Ama benim anlatacağım olay başka bakımdan öğretici...

Avrupa'ya götürecektirene binerken bir hanım anneme yaklaşmış bir dileğini söylemiş ve babama iletilmek üzere bir de mektup vermiş. Annem, her zamanki iyi niyetli davranışıyla hanımı dinlemiş ve mektubu almış. Trende babamla yalnız kaldıkları ilk fırsatta hanımın mektubunu babama vermiş. Vermesiyle de babamın gösterdiği tepki karşısında çok şaşırılmış. Çünkü babam mektubu alırken “Bu ne?” demiş, “ben seni bunun için mi beraber götürüyorum!...”

Lozan Konferansı'nın başlamasından birkaç gün önce ziyaret ettiği Paris'te Franklin Bouillon ile bir yemekte yaptığı konuşmanın bütün konferans boyunca izlediği politikayı belirlediğini söylerdi. Franklin Bouillon, daha önce Türkiye'ye gelip Atatürk'le, arkadaşlarıyla görüşerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle Fransa arasındaki ilk anlaşmayı yapan adam... Babamı da tanıdığı için sormuş: “Lozan'da ne yapacaksın?..Konferansta nasıl davranacaksın?..” Babamın yanıtı: “Nasıl mı davranacağım?.. Durumu açıkca anlatacağım, isteklerimizi söyleyeceğim. Anlarlar, kabul ederlerse ne âlâ. Anlamazlarsa bırakıp, döneceğim.”

Bunun üzerine Bouillon: “Sakın böyle birşey yapmayasın,” demiş ve devam etmiş: “Sen onları bilmezsin, tanımazsın, cahildirler, Türkiye hakkında hiçbir doğru fikirleri yoktur. Bir defa söylemekle de

anlamazlar. Benden sana tavsiye, tekrar tekrar söyle, onları yoruncaya kadar anlat. Konferansı yıprat. (Fransızca deyimle, 'Usez la Conférence') Ancak öyle sonuç alabilirsin.” Bu 'Usez la Conférence' deyimini özellikle babamın hatırında kalmış ve gerçekten Lozan'da bu politikayı yürütmüş. Her fırsatta Türkiye'deki durumu ve isteklerimizin haklılığını anlatarak Konferansta kileri yıpratmaya uğraşmış.

Konferansın açılışında beklenmedik bir şekilde konuşma yapmış olması ün kazanmıştır. Bunu sofrada şöyle anlatırdı:

“Ertesi gün Konferans törenle başlayacak. Tören nasıl olacak, kimler konuşacak diye Konferans Genel Sekreterliğine sordurdum. ‘İsviçre Cumhurbaşkanı ev sahibi olarak bir açış konuşması yapacak. Sonra Konferansa katılan delegasyonlar adına Lord Curzon bir teşekkür konuşması yapacak’ dediler. Öyleyse ben de Lord Curzon'dan sonra konuşurum diye haber yolladım. 'Sizin konuşmanıza gerek yok, Lord Curzon hepiniz adına konuşacak ve iyi niyet ifadesinden başka birşey söylemeyecek,' dediler. Olmaz, dedim, aramızda eşitlik olduğunu görmeliler, o konuşursa ben de konuşurum. Derken, Fransız heyeti başkanı Poincaré beni görmeye geldi; “Ne söyleyeceksin, konuşmanı bana gösterir misin?” dedi. Daha önceden hazırlamış olduğum metni gösterdim. Okudu, bir çok cümlesine, kelimesine itiraz etti. Konuşmada uzlaşma isteyen bir hava yok dedi. Ama hiçbir cümlesini değiştirmeyi kabul etmedim. Yalnız Poincaré'nin önerisi ile bir deyim biraz yumuşattım. Poincaré ayrıldıktan sonra Genel Sekreterlikten tekrar haber geldi. İsviçre Cumhurbaşkanı'ndan başka kimse konuşmayacak dediler. Peki dedim, o zaman konuşmam, ama eğer Lord Curzon konuşursa ben de konuşurum. Her ihtimale karşı hazırladığım metni cebime koydum. Törene öyle gittim.

Açılış töreni Mont Benon gazinosunun büyük salonunda yapılıyor. İsviçre Cumhurbaşkanı kürsüye geldi, konuşmasını yaptı, ayrıldı. Bir de baktım, Lord Curzon kürsüye yöneldi ve o da konuşmasını yaptı. Lord Curzon'un ayrılmasıyla beraber ben kürsüye vardım. Salondakiler şaşkın bakarken cebimden kağıdımı çıkardım ve okumaya başladım: “Monsieur le Président, Mesdames, Messieurs”...Lord Curzon'un, bazı delegelerin rahatsız olduklarını, yerlerinde

kıyırdadıklarını görüyordum. Ama aldırmadan sonuna kadar okudum. Ben kürsüyü bırakınca hemen toplantının bittiğini ilan ettiler. Çıkarken M.Bompard yanıma geldi. “Sizden sonra Venizelos da konuşacaktı, engel oldum,” dedi.

Babam için Lozan Konferansı, Avrupalı siyaset adamlarıyla ve uluslararası diplomasi alemiyle ilk temas kurduğu ortamı oluşturduğundan orada pek çok şey öğrendiğini hep söylerdi. Sözü O'na bırakıyorum:

“Ben, Lozan'a gitmeden önce diplomatlara şık, değişik elbiseler içinde dolaşmaktan fazla birşey yapmayan, herşeyden çok gösterişe önem veren insanlar diye bakardım. O elbiseleri de gözümde büyütürdüm. İlk defa Lozan'da asker elbiselerimi çıkartıp Avrupalı kıyafetler giymeye başladım. O zaman ve orada gördüm ki elbiseler işin en önemsiz tarafı imiş. Diplomasi, meğer sürekli bir mücadele imiş. Tıpkı muharebede olduğu gibi, her gün yeni bir sınava hazır olmak gerekiyormuş. Bunu farkedince, murahhas heyetimizdeki bütün görevlileri topladım ve Anadolu'daki savaşın burada başka koşullarda devam ettiğine işaret ederek herkesten bir muharebede imişiz gibi disiplinli ve dikkatli hizmet beklediğimi söyledim. Bütün konferans boyunca da öyle davrandık.”

“Konferansta kullanılan yabancı dil Fransızca idi. Benim Fransızcam okulda öğrendiğim kadar...Yabancı heyetlerle konuşurken 'yanımızdaki gençlerin güzel Fransızcalarından yararlanmak işin doğrusudur,' diye düşündüm ve öyle başladık. Ben fikrimi söylüyorum, genç arkadaşım Fransızcaya çeviriyor; karşı tarafın söylediğini ise ben zaten anlıyorum. Böyle devam ediyoruz. Yalnız baktım ki, benim söylediklerimi Fransızcaya çevirirken tercümanım daha güzel, daha edebi bir şekil veriyor, ancak anlamı da bazen değiştiriyor. Bunun üzerine. ne zaman anlam değişikliği farkedersen müdahale etmeye başladım. 'Yok, ben öyle söylemedim, tam benim söylediğimi tercüme et.' diyordum ve tekrar çeviri yapılıyordu. Fakat böyle çalışmak da işi yavaşlatıyordu. İki üç sefer böyle yaptıktan sonra bir akşam Konferansın Genel Sekreteri M.Massigli* bana geldi ve 'sizden bir ricamız var, ter-

---

* M. Massigli, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ankara'da Fransız Büyükelçisi olarak görev yaptı.

cüman kullanmadan konuşunuz, görüşmeler daha verimli olur' dedi. Ben Fransızcamın iyi olmadığını, karşımdaki diplomatları belki rahatsız edeceğimi ileri sürerek, önerisini kabul etmek istemedim ama ısrar etti. 'Biz pekâlâ anlıyoruz söylediklerinizi, hiç tercüman kullanmayın, herkes böyle istiyor' dedi. Ben de ondan sonra görüşmeleri Fransızca kendim yürütmeye başladım, bir şikâyet de olmadı.”

Babam bu olayı anlattıktan sonra gülerek şunu ekledi: “Konferansta hemen bütün heyetler birbirimizin Fransızcasını gayet rahat anlardık. Yalnız Fransız heyetindekilerin konuşmalarını zor anlardık.”

Konuşmalarından babamın Lozan'da karşı karşıya geldiği Avrupalı siyaset adamlarını, diplomatları takdir ettiğini farkederdik. Bir defasında şöyle birşey söylemişti:

“Orada gördüğüm diplomatlar ve siyaset adamlarının hepsi, herhangi bir siyasal gelişme meydana geldiğinde, ya da tanınmış bir siyasetçinin demeci duyulduğunda, bunların ne anlama geldiğini, arkalarında nasıl bir siyasal tablo bulunduğunu hemen anlar; hepsi de aşağı yukarı aynı yorumları yapardı. Bu da dikkatimi çeken bir nokta olmuştur.”

Başka bir gözlemi de şuydu:

“İstediklerini elde etmek için her çareye başvururlar, inanılmaz şeyler yaparlardı. Bir sefer, yaşlı bir diplomat beni görmeye geldi, 'Sizden bir dileğim var' dedi; Konusunu söyledi. “Bunu kabul etmenizi istiyorum ve şunu da özellikle belirteceğim” dedi. “Siz, genç ve yetenekli bir general ve diplomatsınız. Önünüzde açık ufuklar, parlak bir gelecek var. Pek çok konuda başarılar elde edeceksiniz. Bense, hizmet döneminin sonuna gelmiş bir insanım. Bu ileri yaşımda, halkıma belki son olacak bir hizmet yapmaya çalışıyorum. Onun için bu istediğimi kabul edin, bana bu iyiliği yapın” diye adeta yalvardı.

Bayağı rahatsız oldum, mahcup oldum. Ama adama gene: “Kusura bakmayın, istediğinizi yapmak için önerinizi kabul ederdim, ama bu benim kişisel davam değil, milletimin bir davası, onlara ihanet edemem, kabul edemem” dedim.

Bariş masasında mücadele ettiği yabancı heyet başkanlarından

en çok Lord Curzon ile Venizelos'tan bahsedirdi. Her ikisine de değer verdiği anlaşılırdı. Zaten Venizelos ile Lozan'da başlayan dostlukları Türkiye ile Yunanistan arasında uzun bir iyi ilişki dönemine yol açmıştı. Lord Curzon'la ise Lozan'dan sonra bir daha karşılaştıklarını sanmıyorum.

Lord Curzon'u en çok kızdıran bir konuşmasının şöyle bir öyküsü var:

“Bir sabah geç kalktım. O gün toplantı yok diye biliyorum. Kahvaltı ederken genç kâtibimiz geldi ve gündemde değişiklik yapıldığını, azınlıklar konusunun komisyonda konuşulmaya başlanacağını haber verdi. Beynimden vurulmuşa döndüm. 'Nasıl olur, bu değişikliği bize dün akşam niye haber vermediler ' dedim. 'Geç vakit haber verdiler, siz yatmıştınız, onun için rahatsız etmek istemedim' dedi. Kâtime nasıl kızdım, anlatamam. 'Beni rahatsız etmemek ne demek?...Biz burada cepheleyiz. Her dakika görev yapmaya hazırız. Bana zamanında haber vermedin, hazırlanamadım. Şimdi Komisyona gidip ne söyleyeceğim?...Üstelik en önemli konulardan birisi bu...' O kadar kızmıştım ki o genç Dışişleri memurumuzla Konferansın sonuna kadar konuşmadım.”

Kâtibi gönderdikten sonra düşündüm. Ne yapacağım?...Bir iki saat sonra toplantı başlayacak. Aklıma Türkiye'de azınlıklar konusunda hazırlanmış bir rapor geldi. Bana da bir nüsha vermişlerdi. Konferansa sunulmak için hazırlanmamıştı ama konunun tarihsel gelişmesini bizim açımızdan ele alıyordu ve Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için milliyetçilik akımlarını özendirerek azınlıkları nasıl tahrik ettiklerini anlatıyordu. O raporu bulun getirin dedim ve o raporla Komisyon toplantısına gittim.

Toplantıda sıra bana gelince raporu baştan sona okudum. Ben okurken Lord Curzon renkten renge giriyordu. Oturum sona erdiğinde çıktım. Bahçede Lord Curzon'u yalnız başına otururken gördüm. Yanına gittim. Ateş içinde, adeta her tarafından dumanlar çıkıyordu. “Ne oldu?” dedim. “Daha ne olsun, bu yapılır mı bize, harap ettin bizi, harap!” diye sitem etti. “Barış yapacak mıyız?” diye umutsuzca sordu. “Tabii yapacağız!” dedim.”

Lord Curzon'un kaleme aldığı anılarında, babamın bu konuşmasından kızgınlıkla söz ettiğini ve "İsmet Paşa Konferans konusuyla doğrudan ilgisi olmayan bir raporu okuyarak bizimle adeta alay etti." şeklinde bir değerlendirme yaptığını çok sonraları öğrendim. Gündemin değiştiğini babama zamanında haber vermeyen zamanın genç kâtibi sonradan Dışişlerimizde en çok itibar edilen ve babamın da çok değer verdiği bir büyükelçi olarak başarı ile onurla görev yaptı. Gençliğindeki bu hatasını da kimse hatırlamadı.

"Lord Curzon'la sürekli tartışıyorduk. Bir defasında söylenenleri iyi duymadım, tekrar edilmesini istedim. Lord Curzon kızdı, "İsmet Paşa ağır işliyor diye konuşmaları hep uzatacak mıyız?" gibi birşey söyledi. Söz sırası bana gelince: 'İnsanların doğal kusurları ile alay etmek ayıptır; insanlığa yakışmaz' dedim. Mosmor oldu."

Azınlıklar konusu görüşülürken baskı yapmak üzere gelen iki heyetle yaptığı konuşmaların kendince en ilginç taraflarını şöyle anlatırdı:

"Bir gün bir İsviçreli profesör randevu istedi; geldi. Yaşlı, ciddi görünümlü bir adam... Yanında da birkaç genç var. Bana uzun uzadıya Ermenilerin çektikleri sıkıntıları anlattı. Bir yurt sahibi olmayı hakettiklerini söyledi ve Türkiye'den kendilerine bir yurt vermemizi istedi. Sesimi çıkarmadan dinledim. Sonunda: 'Söylediğiniz şeyin farkında mısınız?' dedim. Siz bana vatanımın parçalanmasını öneriyorsunuz. ('Vous me proposez le démembrement de ma patrie!') 'Size kesin olarak ifade ediyorum. Böyle bir şey olmaz, hiçbir zaman olmaz!...' Biran duraladı. Sonra, 'benim babam Ermeni yurdu için ölünceye kadar uğraştı, ben de derneğimle bu yolda uğraşmaya devam edeceğim' dedi. 'Ne isterseniz yapın, ülkemizi parçalamaya gücünüz yetmez. Biz bütün dünyaya karşı vatanımızın bütünlüğünü koruduk. Siz çok zayıf kalırsınız, buyrun' dedim. Profesör ve arkadaşlarını gönderdim."

"Başka bir gün Noradonkyan isminde Osmanlı yönetimi zamanında Nazırlık yapmış bir zat görüşmek istedi. Ülkemizi, şartlarımızı bilen bir insandır, belki faydası olur diye düşündüm, buyurun dedim. Ama tahmin ettiğim gibi çıkmadı. o da benden Türkiye'de Ermeni yurdu kurulması için yardım istemeye gelmiş. Sözünü bitirdik-

ten sonra ‘çok yanlış yoldasınız’ dedim. Siz ki Osmanlı döneminde memleketimizde nazırlık yapmış bir insansınız. Türklerle Ermenilerin birlikte huzur içinde yaşamaları için ne yapmaları gerektiğini takdir edemiyor musunuz?...Geçmişteki olaylarla bizim ilgimiz yoktur. Yeni bir devlet kuruyoruz. Aynı vatanın evlatları olarak birlikte ahenk içinde yaşamamıza siz de yardımcı olursunuz diye düşünmüştüm. Ama siz olmayacak şeyler peşindesiniz. Vatanımızı parçalayıp bir bölümünü size ayırmamızı istiyorsunuz. Biz bunu kabul etmeyiz, düşünmeyiz. Sizin başka bir sözünüz yok mu?...”

“Hayır, başka bir sözüm yok, başka birşey yapamayız” dedi. “Pekâlâ” dedim. “Anlıyorum ki mücadelenize devam edeceksiniz. Bu konferansı fırsat biliyorsunuz, sonuna kadar uğraşacaksınız. Ne isterseniz yapın. Ama birşey söyleyeyim. Pişman olacaksınız ve tekrar benimle görüşmek isteyeceksiniz, ancak ben o zaman sizi kabul etmeyeceğim, haberiniz olsun.”

Sonra, gerçekten de dediğim gibi oldu. Konferansın son günleri yaklaşırken, akşam otele döndüğümde, ya da sabahleyin otelden çıkarken kapıcı gelir, haber verirdi: “Sakallı, gözlüklü bir zat sizi görmek istiyor”. “İsmi neymiş” diye sordum. “M.Noradonkyan” “Haa, kendisine söyleyin, onunla görüşmem, sebebini de o bilir” derdim. Böyle bilmem kaç defa geldi, ama kendisiyle bir daha görüşmedim.

Lozan Konferansı'ndaki Türk heyetinde baş murahhas İsmet İnönü'nün yanında iki murahhas (delege) bulunmuştur. Dr.Rıza Nur ile Hasan Saka. O zaman Sağlık Bakanı olan Dr. Rıza Nur, Cumhuriyetin kurulmasından sonra Atatürk'e karşı bir tavır almış ve yurt dışına gitmiş, Atatürk'ün ölümüne kadar da yurda dönmemiştir. Yayınladığı anılarında Atatürk'e, İsmet İnönü'ye ağır ve haksız suçlamalar yöneltmiştir. Hasan Saka ise Cumhuriyet döneminin değerli siyasetçilerinden biri olarak ün kazanmış, başbakanlığa kadar yükselen bir dizi devlet görevinde bulunmuştur.

Babamın sofradaki konuşmalarında Dr.Rıza Nur'un suçlamalarından bahsettiğini hiç duymadım. Yalnız Lozan Konferansı sırasında neden olduğu, biri olumlu, öbürü olumsuz iki olayı anlatırdı:

“Bir gün odamda çalışırken Dr. Rıza Nur geldi; çok üzgün,

maneviyatı bozulmuş bir hali vardı. ‘Çok fena birşey yaptım, bilmiyorum nasıl oldu, ben artık burada kalamam, izin ver, Türkiye’ye döneyim’ dedi. ‘Hayrola, ne oldu?’ diye sordum. Anlattı:

‘Azınlıklar Komisyonu olarak toplanmıştık. Bir de baktım. Tanımadığımız bir insana söz verdiler. Kimdir bu, ne sıfatla burada konuşuyor?’, diye sordum. Bir Ermeni derneğin temsilcisi imiş, davet üzerine konuşacaktı. İtiraz ettim. ‘Böyle bir yetkiniz yok, nasıl çağırdınız, dinleyemeyiz.’ ‘Hayır, dinleriz.’ dediler. Çok kızdım, ben böyle şey kabul etmem dedim ve odadan çıktım. Başkan arkamdan: ‘Nereye gidiyorsunuz? Komisyonu terkedemezsiniz’ diye bağırıyordu, aldırmadım. Ama şimdi görüyorum ki fena oldu. Artık Komisyona dönmem. Yapacak birşey kalıyor, o da memlekete dönmek,” dedi.

Ben kendisini kutladım ve yatıştırdım. “İyi yapmışsın, hiç merak etme. Memlekete dönmeyi de aklından çıkar. Ben senin hareketini desteklerim. Komisyona dönersin.” dedim. Öyle de yaptım. Komisyon Başkanından bir yazı geldi. Delegemizin tutumundan yakınıyordu. Ben, kendisine cevap olarak gönderdiğim yazıda onları suçladım. Komisyonun, karar almadan yetkisiz bir kimseyi çağırmakla yanlış bir iş yapmış olduğunu ve delegemizin bu hareketi protesto etmeye hakkı olduğunu belirttim. “Ama, dedim, sizin de bu sonuçtan rahatsız olduğunuzu görüyorum, onun için meseleyi kapanmış sayıyorum.” Ertesi günü Komisyon Başkanını gördüm. “Bu nasıl şey, meseleyi kapanmış sayıyorsunuz!...Başka birşey yapmayacak mısınız?” dedi. “Ben bunu sizden öğrendim”, diye cevap verdim. “Geçenlerde bir davranışınızı şikâyet etmiştim, siz de kabul etmemiş, meseleyi kapanmış saymıştınız. Ben de şimdi aynı şeyi yapıyorum.” dedim. Böylece sorun bitti. Rıza Nur, Komisyona döndü.

Başka bir sefer, Dr. Rıza Nur’un bir dikkatsizliği bize pahalıya mal oldu. Patrikhane’nin İstanbul’dan çıkarılması için uğraştığımız sırada bir sabah odama geldi: “Sana bir bilgi vereceğim” dedi. Lord Curzon’un özel kaleminden Harold Nicolson, Dr. Rıza Nur’a gelmiş ve Patrikhane'nin İstanbuldan kaldırılması için yürüttüğümüz mücadeleden çok yakınmış. “Patrikhane konusunda uğraşmanız bizi bütün Hıristiyan alemi karşısında çok müşkül duruma düşürüyor. Uyuyan İngiliz aslanını

durmadan rahatsız ediyorsunuz. Bu son hareketle aslanı uyandırırsanız ne yapacağı belli olmaz.” gibi birşeyler söylemiş. Dr.Rıza Nur da cevap olarak “Bu, İsmet Paşanın meselesidir, bizzat kendisi meşgul oluyor; o bilir, biz karışmayız, ona söylemeniz gerekir” demiş. Bunları duyunca birden oda başımın içinde dönmüş gibi oldu. “Ne yaptın, nasıl böyle birşey söyledin? Yalnız benim meselemmiş gibi gösterdin. Şimdi ben bu davayı nasıl savunacağım? Sözlerimin değeri kalır mı?...” diyerek Dr. Rıza Nur’a çıkıştım. Hemen Lord Curzon’u aradım. Acele görüşmek istediğimi söyledim ve yanına gittim. Ama iş işten geçmişti. Beni çok neşeli bir şekilde karşıladı. Ellerini açarak: “Çok teşekkür ederim, bugün benim doğum günüm, bana bir armağan verdin.” dedi. “Ne armağanı, haberim yok!” diyecek oldum. “Patrikhane meselesinde hükümetin talimatı yokmuş; öğrendim; yalnız sen uğraşıyormuşsun. Artık bırak bu beyhude gayreti. Makul bir çerçevede anlaşalım!” dedi. “Öyle şey yok; kâtibin yanlış anlamış” dedim. Ama kabul etmedi. Ondan sonra da Patrikhane’yi İstanbul’dan çıkaramadık.

Babam Lozan Konferansı'nın ikinci safhasında Yunan baş delegesi Venizelos ile nasıl iyi dostluk ilişkileri kurduklarını da anlatırdı. Venizelos bir gün randevu alarak babamı otelinde görmeye gelmiş. Uzun uzadıya, Yunanistan'daki durumun zorluklarını anlatmış, Türkiye ile barış yapmak, ondan sonra da dostluk ilişkilerini devam ettirmek arzusunda olduğunu söylemiş. Böylece başlayan görüşmeler devam etmiş ve Lozan antlaşmasından sonraki yıllarda yaşadığımız Türk-Yunan dostluğunun temelleri böyle atılmış.

“Venizelos, bana İngilizlerden, müttefik devletlerden çok şikâyet etti” derdi babam. 'Bizi teşvik ettiler; ne duruyorsunuz, İzmir’e, Anadolu’ya çıkın' dediler. 'Biz sizin arkanızdayız, dediler. Ondan sonra felakete uğradığımızda yalnız bıraktılar. Zor zamanımızda yardımımıza gelmediler. Bunlara hiç güven olmaz, onları bırakalım, biz ikimiz anlaşalım.' dedi. Ben de aramızda iyi ilişkiler kurmanın ikimizin de çıkarına olduğunu söyledim. Bu yaklaşım içinde barış görüşmelerindeki son zorlukları aştık.”

“Aramızda dostluk havası kurulduktan sonra bir gün beni evine yemeğe çağırdı. Beni ve eşimi, kendi eşiyle tanıştırmak istediğini söyle-

di. Kabul ettim. Ama arkadaşlarım duyunca kıyameti kopardılar. 'Aklınızı mı kaçırdınız? Nasıl Venizelos'un evine yemeğe gidersiniz? Bu, Türkiye'de duyulunca ne diyeceksiniz?' Ben de tereddüt ettim. Venizelos, 'Ne zaman geleceksiniz?' diye sorduğunda: 'Geleceğiz; merak etme; gününü kararlaştırırız; daha vakit var.' gibi kaçamak cevaplar vermeye başladım. Sonunda durumu farkettiler. 'Güçlüğünüz olduğunu anlıyorum. Zararı yok, bu sefer gelmeyin, daha sonra beklerim.' dedi ve böyle kurtuldum."

Babamın sofrada anlattığı Lozan Konferansı anılarını bir arkadaşımın, Büyükelçi Şefik Fenmen'den duyduğum bir öykü ile bitirmek istiyorum:

Lozan'da üniversite öğrencisi olarak bulunduğu İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir gün bir kahvede otururken oradaki bir İsviçreli ile konuşma fırsatı çıkmış. Adam kendisinin Türk olduğunu öğrenince çok memnun olmuş ve nedenini anlatmış. "Ben, demiş, Lozan Konferansı sırasında Uşi otelinde kapıda güvenlik görevlisi olarak nöbet tutuyordum. Konferansa katılan bütün devletlerin delegeleri, İngiliz, Fransız, İtalyan v.b. delegeler önümüzden azametle geçer, otele girerlerdi. Biz hepsine selam verirdik, ama kimse bizim selamımızı almaz, aldırılmazdı. Yalnız Türk baş delegesi İsmet Paşa önümüzden geçerken bizi farkeder ve dikkatle selâmımızı alırdı, biz de çok memnun olurduk. O zamandan beri Türkleri severim."